

Т. В. Філатьєва, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Філатьєва Т. В.

Позашкільна освіта як історико-педагогічна проблема.

У статті автор звертається до історико-педагогічного аспекту розвитку позашкільної освіти, розглядаючи історичні особливості становлення системи позашкілля, визначено програмно-методичне забезпечення позашкільної освіти. Визначено, що однією з основних форм організації навчально-виховної діяльності в позашкільних закладах є гурток. Історично кожен з періодів розвитку позашкільної освіти визначав свої напрямки роботи гуртків. У статті зазначається, що сучасна позашкільна освіта в ході свого історичного розвитку набула нових якостей і представлена такими напрямками, як художньо-естетичний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, науково-технічний, дослідно-експериментальний, оздоровчий, соціально-реабілітаційний. Автор досліджує вимоги щодо вихователя позашкільного закладу протягом формування системи позашкільної освіти, серед яких наголошує на наступних: необхідність ґрунтовного знайомства із загальною теорією позашкільної освіти, знання методів позашкільної роботи, психології дітей, володіння технікою та методикою проведення заходів тощо.

Ключові слова: освіта, позашкільна освіта, школа, якість освіти.

Філатьєва Т. В.

Внешкольное образование как историко-педагогическая проблема.

В статье автор обращается к историко-педагогического аспекта развития внешкольного образования, рассматривая исторические особенности становления системы внешкольного образования, раскрыто программно-методическое обеспечение дополнительного образования. Определено, что одной из основных форм организации учебно-воспитательной деятельности в внешкольных заведениях есть кружок. Исторически каждый из периодов развития внешкольного образования определял свои направления работы кружков. В статье отмечается, что современное внешкольное образование в ходе своего исторического развития приобрело новые качества и представлено такими направлениями, как художественно-эстетическое, эколого-натуралистическое, туристско-краеведческое, научно-техническое, опытно-экспериментальное, оздоровительное, социально-реабилитационное. Автор

исследует требования к воспитателю внешкольного учреждения в течение формирования системы внешкольного образования, среди которых отмечает следующие: необходимость основательного знакомства с общей теорией внешкольного образования, знание методов внешкольной работы, психологии детей, владения техникой и методикой проведения мероприятий и т. п.

Ключевые слова: образование, внешкольное образование, школа, качество образования.

Сьогодні позашкільна освіта становить невід'ємну частину системи неперервної освіти, оскільки дає дитині додаткові можливості інтелектуального, духовного й фізичного розвитку, сприяє актуалізації творчих та освітніх потреб. Саме тому позашкільні заклади мають попит у сучасному суспільстві. Їхня робота помітно відрізняється від організації інших соціокультурних і виховних центрів. Актуальність позашкільної освіти полягає в розвитку соціально-комунікативної компетентності в дітей, у становленні їхньої соціальної зрілості та відповідальності.

Провідним методологічним підходом дослідження суспільних явищ виступає системний підхід. Згідно з концептуальними позиціями системного підходу (М. Каган та ін.) необхідними й достатніми є сполучення трьох площин дослідження: предметної, функціональної та історичної [102, с. 22 – 23]. Історична площина дослідження понять „позашкільна освіта”, „педагог позашкільного закладу” створює передумови для з'ясування особливостей походження такого феномену.

Історико-педагогічний контекст проблеми становлення та розвитку позашкільних закладів представлено у дослідженнях В.Береки, О. Биковської, В. Вербицького, О. Євладової, Г. Пустовіта, Є. Смольникова, Т. Сущенко, Т. Цвірової та ін. Оскільки детальний ретроспективний аналіз зазначеної проблеми не є предметом нашого дослідження, то на підставі узагальнення результатів наукових розвідок щодо історико-педагогічного аспекту розвитку та становлення позашкільної освіти у вітчизняному освітньому просторі та за аналізом наукового доробку видатних педагогів минулого (П. Вахтеров, К. Вентцель, О. Зеленко, Н. Крупська, А. Луначарський, А. Макаренко, Є. Мединський, С. Русова,

В. Сорока-Росинський, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.) можна зробити певні узагальнюючі висновки щодо особливостей розвитку системи позашкільної освіти у вітчизняному освітньому просторі та специфіки підготовки кадрів для позашкілля, зокрема педагогічних кадрів для позашкільних закладів освіти художньо-естетичного спрямування.

Мета статті – розкрити історико-педагогічні особливості розвитку позашкільної освіти.

Виникнення перших форм позашкільної роботи пов'язують з педагогічною діяльністю Шляхетського кадетського корпусу в Петербурзі, організацією у 30-х роках XVIII ст. літературного гуртка [244, с. 6]. Активізація різних форм організації позашкільної діяльності припадає на кінець XIX ст. Так, у Харкові в 1895 році відкрили дитячий парк для ігор, у Москві у 1904 р. відкрито перший міський народний будинок, при якому було організовано клуб для дітей, який за напрямком своєї діяльності нагадував дитячу технічну станцію (у роботі цієї організації активну участь брав видатний педагог С. Шацький). Дослідники відзначають, що незважаючи на жорстокі заборони з боку царської влади, прогресивні педагогічні організації на власні кошти створювали в різних містах клуби для дітей, літні колонії тощо.

Варто відзначити, що суттєві зміни в організації позашкільного життя дітей та учнівської молоді відбулися в Україні після революційних подій 1917 р. Для реалізації завдань навчання та виховання дітей створювалися перші центри позашкільної освіти. Особливим попитом в Україні в 1918 – 1919 рр. користувалися невеликі дитячі клуби, комуни, секції, у яких навчально-виховним процесом керували комсомольці. Вони працювали в гуртках, створювали бібліотеки, майстерні. Дитячі об'єднання й клуби ставили собі за мету залучення дітей до активної участі в будівництві нового життя. Такі організації були праобразом сучасних позашкільних закладів освіти, першою базою дитячих політичних організацій. За період з 1917 по 1920 роки в Україні було створено Департамент позашкільної освіти, який сприяв створенню закладів нового типу.

Дослідження проблеми підготовки майбутніх фахівців у галузі мистецтва до художньо-педагогічної діяльності у позашкільних закладах освіти має враховувати теоретичні позиції та практичний досвід видатних педагогів минулого, які опікувалися проблемами позашкілля. Для розуміння сутності і спрямованості позашкільної освіти важливими є ідеї К. Вентцеля про вивільнення в дитині творчих сил, творчої волі дитини, свідомої творчої активності, В. Сороки-Росинського – про принцип „емоційної насиченості організованого виховного процесу”, обов’язкового включення у роботу з дітьми подієвості, художньої виразності усіх педагогічних засобів з метою безпосереднього впливу на розвиток почуттів дітей, принцип свободи дітей, що стимулює розвиток їхньої ініціативи та самостійності. Є. Мединський формулює вимоги до позашкільного працівника: необхідність ґрунтовного знайомства із загальною теорією позашкільної освіти, знання методів позашкільної роботи, психології дітей, володіння технікою та методикою проведення заходів тощо.

Н. Крупська розглядала заклади позашкільного типу як виховні, приділяла постійну увагу проблемам змісту та методів їх діяльності, систематично брала участь у з’їздах і різного роду конференціях позашкільників. За її ініціативою перші позашкільні заклади в роки громадянської війни намагалися допомагати фронту й сім’ям червоноармійців, очолювали пункти лікнепу, збирали провіант і кошти для дитячих будинків, проводили рейди боротьби з дитячою бездоглядністю [127, с. 398]. Н. Крупська наголошувала на тісному зв’язку позашкільних закладів зі школою. Провідним принципом і шкільного, і позашкільного виховання вважала принцип колективізму. Цьому принципу, за її словами, повинні відповідати й колективні форми роботи [Там само, с. 399].

Аналіз історико-педагогічного аспекту досліджуваної проблеми засвідчив, що однією з основних форм організації навчально-виховної діяльності в позашкільних закладах слід визначити гурток. Історично кожен з періодів розвитку позашкільної освіти визначав свої напрямки роботи гуртків.

Спочатку їхню діяльність було спрямовано на оволодіння основними трудовими вміннями й навичками, освоєння робочих спеціальностей, а з часом професійний характер гуртків поступається місцем нескладній творчій праці. Так, у середині 20-х років ХХ століття в перших позашкільних закладах, що організовували дитячу творчість у галузі техніки, сільського господарства тощо, гурткова робота набула офіційного статусу, мала певне організаційне оформлення. У гуртках створюються творчі об'єднання як продукти творчої діяльності з'являються дитячі роботи, сповнені новизни, ідейності, вимислу. У дослідженні М. Рибникової „Гуртки учнів” (1919 р.) знаходимо цікаву інформацію про гуртки та особливості організації занять у них. [Там само, с. 18]. Осмислення історико-педагогічного досвіду організації *саме гурткової роботи* є актуальним у наш час у зв'язку з розширенням різних форм гурткової роботи у закладах позашкільної освіти, значним попитом на гуртки художньо-естетичного спрямування.

У період з 1920 по 1936 роки створюється низка позашкільних закладів: у Харкові в 1920 році було відкрито перший дитячий театр; у 1925 – перша дитяча біологічна станція (потім стала Республіканською станцією юних натуралістів); з 1927 року почала діяти перша дитяча технічна станція; у 1931 розпочала свою діяльність Республіканська дитяча екскурсійно-туристична станція й були організовані обласні станції. У 1936 р. у м. Дніпропетровськ побудували першу в Україні дитячу залізну дорогу [244, с. 8].

В історії розвитку позакласної та позашкільної роботи в Україні плідним був 1934 рік. У будинку ВУЦВКу було створено Палац піонерів і жовтенят. У палаці було створено лабораторії, фізкультурний зал, студії, музичні класи, зимовий сад, тринадцять кімнат для ігор, бібліотека з книжковим фондом у 100 тисяч томів. Більше чотирьохсот педагогів різних профілів брали активну участь в організації роботи палацу. Після 1935 року палаци піонерів було відкрито в Донецьку, Полтаві, Вінниці та інших містах. Саме з цього часу палаци стали великими позашкільними закладами, що проводили широку й багатогранну виховну роботу серед дітей. Вони стали методичними центрами,

що здійснювали вплив на розвиток форм позакласної піонерської й комсомольської роботи [199, с. 6].

Подальша історія системи позашкільної освіти в Україні була пов'язана із ствердженням ідеї, що позакласна й позашкільна робота є однією з найважливіших ланок виховання молодого покоління, юридичним оформленням, визначенням профілів діяльності позашкільних закладів різних типів [21, с. 12].

У роки незалежності позашкільна освіта здобула особливої популярності. Додаткові освітні послуги з 1991 р. користувалися досить високим попитом. Весь освітній процес спрямовувався на розвиток творчої особистості, тому позашкільні заклади стають „осередками мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації та професійного самовизначення” [21, с. 13].

У середині 90-х рр. ХХ ст. прийнято низку важливих постанов, які обґрунтовували стратегію розвитку позашкільних закладів освіти, окреслили нові напрямки позашкільної освіти, розв'язували питання управлінсько-організаційного характеру. З'явилися нові типи закладів у галузі позашкільля, наприклад, культурно-освітні центри, що об'єднували принципи діяльності загальноосвітньої школи та закладів культури – дитячі музичні школи, дитячі художні школи, музеї, бібліотеки; центри християнської культури; комп'ютерні клуби, теле-, відео- і фотостудії та ін. Відроджується інтерес до військово-спортивних і спортивно-технічних видів діяльності.

Значну увагу приділено програмно-методичному забезпеченню позашкільної освіти. У різних типах закладів позашкільної освіти створено свої програми, які відрізняються оригінальністю підходу педагога. Методичні напрацювання педагогів-позашкільників друкуються в періодичних виданнях, що сприяє обміну досвідом між працівниками позашкільних установ.

Нормативне закріплення статусу позашкільної освіти як складника неперервної освіти в 1996 р. у Конституції України й прийняття у 2000 р. Закону України „Про позашкільну освіту” суттєво вплинуло й на позашкільну освіту, результатами трансформації якої протягом 1990-х рр. стали:

формування багаторівневої системи позашкільної освіти, класифікація гуртків, груп та інших творчих об'єднань позашкільного навчального закладу за трьома рівнями (початковий, основний, вищий); розширення мережі позашкільних навчальних закладів, створення закладів нового типу, їхня профілізація; розгортання нових напрямів позашкільної освіти; модернізація навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах; деідеологізація позашкільної освіти; диверсифікація джерел фінансування позашкільної освіти за рахунок додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством [29, с. 15 – 16].

Отже, позашкільна освіта в незалежній Україні поступово набувала обертів, розширювалася мережа позашкільних установ, збільшувалася кількість їхніх відвідувачів, приділялася увага навчально-методичному забезпеченню та педагогам системи позашкілля, навчально-виховний процес будувався на національних засадах, культуротворчості, самоосвіті тощо.

Починаючи з 2000 р., в Україні формується нова правова основа діяльності позашкільних закладів освіти. 22 червня 2000 р. було прийнято Закон України „Про позашкільну освіту”, який і визначив, і законодавчо закріпив державну політику в галузі позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні, освітні та виховні засади. Протягом 2000 – 2005 рр. Міністерство освіти і науки України затвердило низку документів, що регулюють діяльність позашкільних закладів освіти. Їх умовно можна поділити на чотири групи: законодавчі акти та державні документи (наприклад, Закон України „Про позашкільну освіту”, Постанова КМ України „Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад” тощо); нормативно-правові документи освітньої галузі щодо позашкільної освіти (наприклад, Концепція позашкільної освіти та виховання, Наказ МОН України „Про затвердження Порядку видачі випускникам позашкільних навчальних закладів свідоцтв про позашкільну освіту” та ін.); документи щодо організації навчально-виховного процесу (наприклад, Наказ МОН України „Про затвердження Типових переліків

навчально-наочних посібників і технічних засобів навчання для художньо-естетичних, еколого-натуралістичних, туристсько-краєзнавчих і науково-технічних позашкільних навчальних закладів...” та ін.); документи щодо працівників галузі позашкільної освіти (наприклад, Наказ МОН України „Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів „Джерело творчості” тощо).

Проаналізована документація дозволяє дійти висновку, що система позашкільної освіти у 2000 – 2005 рр. активно розвивалася, затвердилися типи позашкільних навчальних закладів (2001 р.): дитячо-юнацькі спортивні школи; клуби; Мала академія мистецтв (народних ремесел); Мала академія наук учнівської молоді; оздоровчі заклади для дітей та молоді; початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання: музичні, хореографічні, художні, театральні, хорові, мистецтв тощо); центр, палац, будинок, клуб художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, естетичного виховання; станція юних натуралістів; клуб науково-технічної творчості; станція юних туристів, бюро туризму; центри військово-патріотичного та ін. напрямів позашкільної освіти; дитяча бібліотека, дитячий парк, дитячо-юнацька студія; кімната школяра, школи мистецтв тощо. Тенденція до збільшення контингенту дітей (наприклад, у 2004 – 2006 роках у художній школі набирали 6 – 8 перших класів по 10 – 13 осіб), які бажають навчатися в позашкільних установах, призводить до розширення мережі позашкільних закладів освіти, виникають аматорські секції, гуртки, приватні індивідуальні заняття.

Отже, сучасна позашкільна освіта представлена такими напрямками, як художньо-естетичний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, науково-технічний, дослідно-експериментальний, оздоровчий, соціально-реабілітаційний.

Таким чином, розвиваючись разом із суспільством, позашкільні заклади, як і школи та інші соціокультурні установи, нині перебувають у стані певної

дестабілізації й деформації, що пов'язано із соціально-економічними умовами розвитку нашої держави. Хоча позашкільні заклади набули актуальності в новому суспільстві, користуються попитом серед учнівської молоді, та досить скрутним залишається матеріально-технічний стан цих установ. Фінансові питання більшою мірою покладено на адміністрацію позашкільних установ.

Перспективними є питання розвитку сучасної позашкільної освіти, методики організації занять з мистецтва в позашкільних установах.

Історичний аналіз становлення й розвитку позашкільної освіти в Україні доводить, що попри всі суспільно-політичні, історичні негаразди система позашкільля мала позитивні тенденції й у становленні цього складника неперервного освітнього процесу, і в безпосередньому впливові на особистість.

Література

1. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
2. Сущенко Т. И. Педагогический процесс во внешкольных учреждениях : учебно-методическое пособие / Т. И. Сущенко. – К. : Рад. шк., 1986. – 118 с.
3. Концепція позашкільної освіти та виховання // Освіта. – 1997. – 5 берез. – С. 3 – 4.
4. Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 6-ти томах / Н. К. Крупская; под. ред. А. М. Гончарова и др. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 5. – 495 с.
5. Рыбникова М. А. Кружки учащихся / М. А. Рыбникова – М. : Б.и., 1919. – 124 с.
6. Позашкільні заклади України : основні напрямки розвитку та оновлення діяльності. Концепція / І. М. Мельникова. – К. : Освіта, 1993. – 48 с.
7. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. Є. Берека. – К., 2001. – 20 с.

Filatyeva T. V.

School Education as a Historical and Pedagogical Problems.

In the article the author refers to the historical and pedagogical aspect of school education, considering the historical features of a system *pozashkillya* defined software support of adult education. Determined that one of the main forms of educational activities in preschool institutions is a circle. Historically, one of the periods of school education defined their areas of work groups. The article states that the modern school education during its historical development acquired new properties and includes such areas as art-aesthetic, ecological and naturalistic, tourism and local history, science and technology, Experimental, health, social and rehabilitation. The author examines the requirements for out-of-school teacher for the formation of school education system, including the emphasis on the following: the need for a thorough acquaintance with the general theory of adult education, knowledge of methods of extracurricular activities, psychology of children, the technique and the method of event.

The author notes that in different types of adult education institutions set up their programs, which is original approach of the teacher. Methodological developments teachers *pozashkilnykiv* published in journals that facilitates the exchange of experience between employees extracurricular institutions.

Filatyeva T.V. indicates that during the historical development there are new types of extracurricular institutions. Concludes that understanding the historical and pedagogical experience of it is actual circle of nowadays due to the expansion of various forms of circle work in adult education institutions, strong demand for groups of artistic and aesthetic direction.

Keywords: education, school education, school, quality education.

Відомості про автора

Філатьєва Тетяна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та професійної майстерності Інституту культури і мистецтв ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.

Прийнято до друку 26.12.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Сташевська І. О.